

УДК 159.9.016

Тетяна Титаренко

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ОСОБИСТОСТІ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Життєвий шлях особистості розглянуто як динамічний спосіб конструювання себе і свого життя, як гіпертекст. Показано, що такі традиційні детермінанти життєвого шляху, як вік людини, утрачають визначальну силу, перетворюючись на пластичні соціокультурні ролі. Водночас численні версії життя набувають певної незворотності завдяки наявності в життєвому шляху власного креативного потенціалу, що забезпечує звільнення від примусової каузальності та створення відповідних автонаративів.

Ключові слова: життєвий шлях особистості, постмодерністський дискурс, вік, гіпертекст, наратив.

У сучасній персонології дедалі потужнішим стає постмодерністський дискурс із його зміною індивідуалістичної парадигми на парадигму діалогічну, комунікативну, соціокультурну. Не шукаючи більше єдиної для всіх об'єктивної реальності, кожен тепер створює реальність власну, свій окремий життєвий світ, орієнтуючись на численні економічні, політичні, етнічні, релігійні, гендерні та інші контексти. *Актуальність* постмодерністського погляду на особистість передбачає реінтерпретації усталеного поняттєвого апарату.

Відомим феноменом сучасної культури є перевідкриття часу. Незворотність часу відображає сутнісні характеристики світу, стає механізмом, що створює порядок із хаосу. Ученими доведено, що хімічна реакція має пам'ять, зафіксовано вплив минулого на біологічні системи. Низка відкриттів привела до формулювання інтегральної тези про матерію, яка не є даністю, а постає як продукт історії. Успіхи синергетики дали змогу І. Пригожину та І. Стенгерс констатувати, що ми вступаємо у світ поставання, виникання, тобто в принципово процесуальний світ (див.[4]).

Оскільки особистість тепер теж сприймається насамперед як процес, що конститує себе в русі, бажано визначитися з такою персонологічною категорією, як життєвий шлях. Отже, *метою* статті є пошук особливостей побудови особистістю власної історії, конструювання життєвої дороги. Постмодернізм не продовжує модерністську традицію програмної відмови від ідеї минулого, ідеї наступності, тобто відмови від ідеї часу як такого. У цьому дискурсі осмислення темпоральності набуває нового дихання.

Згадаймо, що традиційно життєвий шлях розглядався як історія формування особистості в її подієвому наповненні, що поєднувала біографічне та історичне. Завдяки шляхові, який людина долала, вона встигала або не встигала стати зрілою особистістю, типовим представником своєї соціальної страти, покоління, а зрідка й яскравою історичною по-

статтю. Значущі події детермінували подальший рух уперед, хоча могли спочатку здаватися тривіальним збігом обставин.

Як бачимо, коли розвиток особистості було лінійно детерміновано, її життєвий шлях мав вигляд поступального, практично векторного, а його координати здавалися чітко заданими раз і назавжди. "Де народився, там і знадобився". Теперішня рухлива, змінна, кочівна особистість, утрачаючи схильність до усталених традицій, змінюючи звички осілого, передбачуваного життя, готова до ризикованих мандрів, відкрита всім детермінаційним вітрам.

Життєвий шлях пілігрима, подорожнього втрачає колишню жорстку залежність від сімейного походження, здобутої освіти, професійного старту. Розсуваючи горизонти, людина готова неодноразово розпочинати все спочатку, і для неї ніколи не пізно змінювати ціннісні пріоритети, значуще оточення, місце проживання, способи самовияву. Так саморозвиток особистості в новому дискурсі збагачується негаданими можливостями, а численні конфігурації життєвого шляху тепер можна створювати практично нефінально.

Погоджуючись із К. Джердженом щодо лімітів, які накладає усталена ідентичність на саморозвиток [7], хочу наголосити на самоцінності особистісної колажності, процесуальності і, відповідно, неоднозначності, гнучкості в трактуванні життєвих подій та плануванні майбутнього. Ті, хто виступає за фіксовану ідентичність, прагне обрати влаштований і передбачуваний життєвий шлях, хоче надійності, безпеки, спокою. Але ми не живемо більше у світі, у якому цінуються саме такі способи життя. І навіть якщо це боляче, нам усе-таки потрібно ставити під питання адекватність минулих традицій викликам сьогодення [7, с. 59].

У постмодерністському світі життєвий шлях уже не є єдиною траєкторією, прямою лінією життя. Він радше скидається на постійно створювану особистістю мозаїку шляхів, що складаються під впливом порізного трактованих реальних та уявних подій, між якими важко побудувати ієрархічний зв'язок, знайти єдину чітку послідовність. Особистість тепер не долає свого життєвого шляху, а конструює його, відшукуючи нові й нові міжподієві конфігурації, обираючи несподівані манієри та інтерпретації їхньої значущості.

Якісним методом вивчення життєвого шляху особистості, що відчутно набуває популярності, стає біографічний метод. У біографіях реструуються не лише події, які міг би зафіксувати сторонній спостерігач, а й життя як пережите: образи, почуття, значення, пов'язані із життєвими подіями [5, с. 5]. У них зазвичай є інтерпретація набутого досвіду, його переосмислення, структурування, пов'язування з пережитим минулим і прогнозованим майбутнім. Аналіз тексту біографії дає змогу виявити, який саме життєвий світ вибудовує собі людина на певних відрізках свого життя, як осмислює і переосмислює власну роль у побудові життєвого шляху, яким чином оцінює вплив на нього соціокультурних та інших чинників.

Щоб уявити, як змінюється в постмодерністському дискурсі розуміння поступальності руху життєвим шляхом, зупинімось на віковій модальності. Продуктивною видається гіпотеза М. Епштейна щодо віку як фракталу, як фрагменту часу, який піддається нескінченному діленню. Неоднорідність віку полягає в тому, що на кожному віковому етапі ми починаємо з дитячої невпевненості, зацікавленості, подиву, переходимо до підліткової нестабільності, кризи довіри, відчуження від оточення, далі настає молодий вік визначеності, самостійності, за ним – зрілий розквіт, гармонія, акме, і, нарешті, старіння, вичерпаність. Так віки не лише поступально змінюють одне одного, а й повторюються на нових етапах людського життя. Ми встигаємо кілька разів по-різному побути дітьми, підлітками, молодими людьми, зрілими особистостями і навіть старими [6].

Людське життя відтворюється в життєвому шляху особистості нелінійно. Як пише Епштейн, якщо вже буває затяжна весна, із заморозками і холодними вітрами, що ніяк не переходить у літо, то тим паче буває дитинство, яке затягується. Є люди, які ніби завжди сорокарічні або завжди підлітки. Поети нерідко залишаються на межі отроцтва, тоді як філософи схильні до сенільності і вже в дитинстві схожі на маленьких старих. Парадоксальна вікова динаміка, що відтворюється в життєвому шляху, пов'язана ще й з професійно-творчим складом особистості.

Минулі віки всередині нас, як пише Епштейн, не лише продовжують жити, вони ще й періодично загострюються, а інколи навіть уперше по-справжньому прокидаються, коли їхній час, здавалося б, давно минув. Рокірування віків, наприклад, зрілість у ранній молодості або молодість у пізній зрілості, особливо характерна для постмодерного суспільства. Зацікавлює теза щодо одночасного прояву кількох віків в одній людині, такої собі "всевіковості", коли всі віки по-різному говорять, як усі клавіші звучать на добре налаштованому інструменті. Інколи ці віки перебивають один одного, захлинаючись від повноти самовиразу, яку важко вмістити в манеру одного віку. Людина може рухатися шкалою віку водночас уперед і назад, як пише Епштейн, ніби граючи на своїх віках, як на клавіатурі. Справді, бувають особистості, вік яких дуже важко визначити, спираючись на зовнішність, творчу продуктивність або стан здоров'я.

Поняття "вік", яке завжди правило за одну з детермінант життєвого шляху, останнім часом деконструюється завдяки новому розумінню процесу старіння. Докладно вивчаючи старість, К. та М. Джерджени стверджують, що старіння в традиційному розумінні поза соціальними стереотипами просто не існує. Лише в контексті протестантської етики і духу прагматизму, що сприяли ототожненню значущості людини, її досягнень та заробітної платні, людина з віком починала втрачати свою цінність [8].

Натомість з погляду соціального конструктивізму, все насправді цінне в житті має джерела в стосунках, до яких людину включено, і саме це забезпечує можливість численних життєвих траєкторій (і, напевно,

зовсім різних темпів проживання певних віків – Т. Т.). Є сподівання, що ми поступово перетворимося на незалежне від віку суспільство, оскільки вже сьогодні готові приймати тридцятирічного міністра, п'ятдесятирічну породіллю, сімдесятирічного батька новонародженої дитини.

Як формулює Г. Газан (H. Hazan), дискурс старіння народжується із взаємин усередині певної культури у цілком певний час. В інших культурах можливі альтернативні інтерпретації віку людини. Так, наприклад, у народів Західної Кенії старіння асоціюється не з відторгненням, а з досягненням дедалі вищого соціального статусу і поваги [див. 8].

Те, що наявність букету хвороб і втрата певних здібностей асоціюється в нашій культурі з похилим віком, є не чим іншим, як звичною інтерпретативною схемою, що базується на модерністських ідеях продуктивності та індивідуалізму. Насправді старість, яку Джерджени називають "темним віком", тісно пов'язана зі специфічною конфігурацією соціально-економічних умов. Коли ці умови змінюються, якість життя зростає і виникає можливість суттєвої трансформації колишніх поглядів.

Завдяки подовженню тривалості життя кількість літніх людей постійно збільшується. У США, наприклад, уже майже 25 % електорату становлять люди, яким за 65. Старі стають не лише активнішими політично (згадаймо, хто двічі обрав мера Києва – Т.Т.), вони також дедалі краще організовуються, створюють певні асоціації і спілки. До того ж, у розвинутих країнах вони стають могутнішими економічно й інформаційно. Нові веб-сайти, чати для людей літнього віку дають змогу вступати у діалог у будь-який час дня і ночі з мешканцями різних країн, і самотність відступає.

Сьогодні пропонується спеціальний термін "герофобія" для опису надмірного страху старіння. М.Галлетт (M.Gullette) називає похилий вік стресором, депресантом і навіть "психокультурною хворобою". Добре, що людей, які страждають на цю хворобу, стає все менше. За даними американських дослідників, незважаючи на календарний вік, сьогодні менше ніж 10 % людей ідентифікують себе із старими. Замість жорсткої опозиції "молодість – старість" виникає реальна можливість говорити про численні варіації зрілості (див. [8]).

Серед мішеней для деконструкції віку слід згадати важливий для самоідентифікації та самоприйняття образ тіла, яке незворотно змінюється, марніє, в'яне, старіє. Щоб зберегти тіло немолодої людини, працюють цілі армії косметологів, фармацевтів, пластичних хірургів, протезистів, офтальмологів, дієтологів, тренерів фітнес-центрів. Вони демонструють великі ресурси, які кожний з нас як тілесна істота має для підтримки й оновлення. Отже, життєвий шлях стає майже нічим не обмеженим і відкритим. Американські колеги говорять навіть про гламуризацію старіння, і їхні зовсім не молоді, але привабливі та елегантні телевізійні диктори, політики, актори стають підтвердженням цього [8].

Такий знайомий кожному страх безпорадності, болю, смерті долається завдяки можливості немолодих людей функціонувати як справжні майстри, керманічі свого власного життя навіть на його останніх етапах. Чимало людей дуже поважного віку ефективно працює на робочому місці, демонструючи високий професіоналізм. Будучи економічно незалежними, навіть ті старі, хто вже давно не працює, прагнуть бути автономними від родичів і мешкати окремо. Активні й небідні пенсіонери ставлять перед собою нетрадиційні життєві завдання, пов'язані з тривалим збереженням власної сперми та яйцеклітин для майбутніх нащадків. Багато старих планує, як найкраще розподілити власне майно, та організовує заздалегідь навіть майбутній похорон.

Старі люди, на відміну від їхніх молодших родичів і знайомих, устигли бути історичними свідками великих подій ХХ ст., і цей безперечний факт також є їхньою перевагою. Старі мають великий життєвий досвід, який допомагає приймати виважені рішення, виявляти терплячість і доброзичливість. До мудрості треба ще дожити, і тривалий життєвий шлях, який приводить до неї, заслуговує на пошану.

Але найголовніша перевага старості – вільний час. Нарешті час удається використовувати так, як хочеться, витратити на те, на що його катастрофічно бракувало протягом перевантаженого трудового життя. Хтось знайде час для рибалки, круїзів, відвідування концертів і театрів, хтось заглибиться в медитації, піде до церкви, займеться йогою, а хтось почне малювати, танцювати і співати в хорі. Для суспільства вільний час старих людей також стає відчутним ресурсом: бабусі й дідусі нерідко перетворюються на центральні постаті в житті їхніх онуків, старі люди допомагають у лікарнях, центрах реабілітації інвалідів, психічно хворих. Волонтери-пенсіонери сприяють вирощуванню лісів, збереженню природи, включаються в боротьбу зі шкідливими звичками.

Завдяки новим, продуктивним формам старіння дедалі більше старих сьогодні задоволені зі свого життя. Вони відчувають свою інтегрованість у суспільство, корисність, запитаність, не скаржаться на погане здоров'я і мають сили продовжувати перебудови та реконструкції власного життєвого світу.

Отже, вік у постнекласичній парадигмі стає поняттям умовним. Близькою до підходів Епштейна та Джердженів є гіпотеза Ю. Єлисеєвої відносно гносеологічної вичерпаності традиційної лінійно-циклічної моделі "віків життя" і потреби в новій – мережевій – моделі. Ідеться про відносну свободу вікового руху в життєвому хронотопі. Актуалізується евристична аналогія віку з текстом, до якої додається синергетичне трактування принципово нелінійних траєкторій вікового руху. Вікові кризи розглядаються як точки галуження, що генерують стохастичність (імовірнісність) вибору наступних віків.

"Наступні" вікові світи не ускладнюються порівняно з "попередніми" в традиційному розумінні, тобто не вишиковується ієрархія. Радше йдеться про гіпертекстову організацію. Тоді зонами активного смислопородження стають не самі вікові світи, а межі, кордони між ними. Бут-

тя як перехід стає ритмічною зміною процесів адаптації до певного віку і руйнацією його основ.

Ви-ростання, з-ростання трактуються не як екстенсивні, а радше як інтенсивні біосоціокультурні процеси, що самоорганізуються. Онтологічно вікові світи базуються на внутрішньо- і міжвіковій комунікації, що забезпечує інкультурацію і соціалізацію їхніх суб'єктів. Вік, за Єлисеєвою, є соціокультурною роллю, що постійно трансформується. Пластичність цієї ролі природно стимулює рефлексію з приводу особистісної ідентичності [2, с. 99].

Отже, життєвий шлях, що відтворює просування особистості від віку до віку, не є єдиною, послідовною, цілісною, векторною траєкторією життя. Ця життєва дорога "незаасфальтована", непряма і нелінійна. Вона більше схожа на численні галуження актуальних і потенційних смислів, путівців, стежок, манівців. Життєвий шлях має власний креативний потенціал і не підпорядковується примусовій зовнішній каузальності. Прийдешнє приходить, наближається, твориться самою людиною як у теперішньому, так і в минулому завдяки його новим тлумаченням.

Людське життя – це насамперед історія, а "...історії не відбуваються в реальному житті, вони радше конструюються людьми в їхніх головах" – цю конструктивістську аксіому Дж. Брунер сміливо поширює на автобіографічне самоконституювання [1, с. 10]. Справді, будь-яка реальна подія може стати кульмінацією зовсім різних життєвих історій або залишитися їхнім малозначущим епізодом залежно від того, хто стає наратором, для кого він творить свій текст, з якою метою його розповідає.

Якщо історія не лише охоплює минуле і теперішнє, а й поширюється на невизначене майбутнє, її автор отримує безліч можливостей видозмінити сюжет, розставити інші акценти, запропонувати численні варіанти розв'язання колізій. Такі незавершені, відкриті історії про завтрашнє життя, що постійно змінюються відповідно до того, як переживаються та інтерпретуються сьогоднішні події, насправді багато в чому детермінують майбутнє, оскільки непомітно тчуть життєвий контекст, у якому здійснюються відповідальні вибори, визрівають напівусвідомлені домагання, формулюються великі і малі рішення. Саме історії про себе і своє життя стають своєрідними смисловими домінантами, маркуючи й організовуючи життєвий шлях, спрямовуючи самоконституювання.

Зрозуміло, що цілком правдивих, повністю об'єктивних розповідей немає. Така позитивістська об'єктивність просто не відповідає новій постмодерністській парадигмі. Постать автора, його діалоги з оточенням, що змінюють уявлення про себе і світ, набутий і відрефлексований досвід, навіть наявний емоційний стан як розповідача, так і його співрозмовника завжди вносять свої корективи. У кожному наративі правда співіснує з вимислом, реальність уплітається в міф. Коли людина описує майбутнє у формі історії, вона звичайно не забуває про контекстуальні маркери, тобто не тільки знаходить більш-менш точні слова для своїх мрій, передчуттів, домагань, а й вимальовує художні деталі, конкретизує

подробиці, акцентує бажаний поворот сюжету, шукає пояснення майбутніх учинків свого оточення. Контексти таких оповідань є плинними, динамічними.

Сучасна особистість постійно використовує різноманітні історії, щоб надати сенс власному життю, якимось спрямувати його. Кожну історію людина створює як динамічну діалогічну взаємодію, орієнтуючись на слухача, читача, критика, опонента. Діалоги бувають уявними і реальними, і в житті людини вони існують, переплітаючись один з одним. У різних соціальних і приватних контекстах одна й та сама історія, плинна, як сучасність, живе і звучить невпізнанно. Адже афективно заряджене ставлення оповідача до себе, що передається в тексті, відтворює просторово-часову структуру його життєвого світу. Від того, як змінюється спосіб розповіді про себе, залежить регуляція способу життя і, відповідно, організації майбутнього.

Життєвий шлях змінює свою семантику, уже не сприймаючись як єдина верстова дорога від народження до смерті. Набувають значення малопомітні стежки, об'їзні маршрути, можливості повертання назад, застрягання на бездоріжжі, вигадкування і втілення в життя нових шляхів. Навіть смерть перестає сприйматися як остаточний фініш, як фінальний акорд, припускаючи трансцендування в інші культурні виміри.

Із віком міняється співвідношення між "простором досвіду" і "горизонтом очікувань", як сказав би Р. Козеллек. У сюжет пакується вміст проживаного життя, допомагаючи вибору подальшої траєкторії руху. Креативні нарративні практики, стаючи домінантними, підтримують великий горизонт очікувань і, таким чином, відсувають старість, продовжуючи продуктивний вік зрілості. Екологічні сюжети, які обирає певна частина молоді, що ховається від цивілізації, привносять у життя такі характерні для пізньої зрілості цінності, як цінність повільного споглядання, мудрого невтручання, спокійного прийняття всього, що відбувається. Простір досвіду стає більшим за простір очікувань, і психологічний вік починає переважати над фактичним.

Концепти життєвої історії зосереджуються на індивідуальному прогнозі, спрямованому на підвищення якості життя. А час, якщо він прискорює свій біг, стискає простір досвіду, як пише Козеллек, позбавляє його сталості і щоразу привносить у гру якісь нові невідомі величини, через які навіть теперішнє вислизає за межі нашого чуттєвого досвіду [3, с. 40]. Так щоразу виникають нові підстави для побудови чергових текстів про власне життя, наступних варіантів життєвого шляху.

Висновки. Постмодерністський дискурс дає змогу побачити життєвий шлях особистості як темпорально артикульовану актуалізацію бажаної інтерпретації конструювання себе і свого життя.

Сповнений численних варіацій шлях із минулого в майбутнє втрачає колишню векторність, лінійність, ієрархічну підпорядкованість, набуваючи виразної динаміки, несподіваності, різнобарвності. Він уже не є єдиною можливою траєкторією життя, не є верстовою дорогою від на-

родження до смерті. Життєвий шлях стає певним особистісним гіпертекстом, що самоорганізовується відповідно до обраних сюжетів.

Вік людини, як і її походження, освіта чи професія, перестають жорстко детермінувати її життєвий шлях, стаючи підґрунтям пластичних соціокультурних ролей. Набуває популярності така модель віків життя, згідно з якою людина вільно мандрує власним життєвим шляхом, багаторазово в різних контекстах переживаючи дитинство, отрочтво, молодість, зрілість, старість. Такі мандрі не стають безладними й сумбурними, оскільки незворотність часу все ж створює порядок із хаосу, утілюючись в певних наративах з відповідними сюжетами.

Постмодерна особистість повсякчас змінює себе, зв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім, конструюючи чергові версії власного життя, варіанти життєвого шляху. Її життєвий шлях, маючи власний креативний потенціал, звільняється від примусової зовнішньої каузальності, що дає змогу особистості зануритися в гру інтерпретативних кодів і набути нечуваної свободи самовиявів.

1. *Брунер Дж.* Жизнь как нарратив / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1. – С. 9–30.
2. *Елисеєва Ю.А.* Системность как методологическая ценность постнеклассической психологии культуры / Ю.А. Елисеєва // Известия Уральского гос. ун-та. – 2007. – № 48. – С. 94–102.
3. *Козеллек Р.* Минуте. Майбутнє. Про семантику історичного часу / Р. Козеллек. – К., 2005.
4. *Можейко М.А.* Переоткрытие времени [Електронний ресурс] / М.А. Можейко. – Режим доступу: <http://meget.kiev.ua/dictionary-postmodern>.
5. *Скокова Л.* Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід / Л. Скокова. – К., 2004.
6. *Эпштейн М.* К философии возраста [Електронний ресурс] / М. Эпштейн // Фрактальность жизни и периодическая таблица возрастов. – Режим доступу: <http://zvezdaspb.ru>.
7. *Gergen K.* The decline and the fall of personality / K. Gergen // Psychology Today – 1992. – № 25(6). – P. 59–63.
8. *Gergen K.* The New Aging: Self Construction and Social Values / K. Gergen, M. Gergen // Social structures and aging. – New York, 2000.

The personality's life way is revealed as a dynamic mean of oneself and one's own life constructing, as a kind of a hypertext. It is shown that such traditional determinants of life way as man's age are losing its decisive influence and transform into plastic socio-cultural roles.

Meanwhile, a great number of life version acquire a certain irreversibility thanks to presence of one's own creative potential in the person's life way. It provides the release out of forced causality and forming conformable auto-narratives.

Key words: personality's life way, postmodern discourse, age, hypertext, narrative